

Ante Marinović

POSTANAK I PRVI SPISI KANCELARIJA
SREDNJOVJEKOVNIH DALMATINSKIH GRADOVA, POSEBNO
DUBROVNIKA I KOTORA U XIII. i XIV. STOLJECU*

Poznatim *Pacta Conventa* ili *Qualiter* (po početnim riječima tog historijskog spisa: »*Qualiter et cum quo pacto dederunt se Chroates regi Hungariae...*« (Kako i kojim ugovorom se Hrvati podrediše kralju Ugarske...) iz 1102. godine nastaje u hrvatskoj povijesti općenito, posebno pak u državopravnoj povijesti, toliko karakterističan *dualizam*, čije se posljedice osjećaju kroz dugu višestoljetnu prošlost sve do najnovijih dana. Južne hrvatske zemlje, posebno Dalmacija, u kojoj je bilo sjedište prve srednjovjekovne hrvatske države, nastavljaju se razvijati i dalje pod romanskim, kasnije talijanskim, osobito mletačkim utjecajem, dok sjeverni hrvatski krajevi, u koje se tada premješta sjedište hrvatske države s novim vjerskim (biskupskim), a potom i kulturnim i političkim središtem Zagrebom, dolazi pod neposredni utjecaj Ugarske i njezina kralja, koji je od početka XII. stoljeća (upravo od *Pacta conventa* iz 1102. g.) i kralj Hrvatske, i preko te veze, i pod germanski, njemački utjecaj.

Treba, međutim, ovdje odmah istaknuti, kako su krajem VI. i početkom VII. stoljeća, dolaskom Hrvata, na području nekadanje rimske Dalmacije, nastale dvije međusobno sasvim odjelite političke zajednice: na njezinom širem, većem dijelu spomenuta slavenska Hrvatska država dok se na sasvim uskom primorskom pojasu, što ga je sačinjavao pentapolis, gradovi: Zadar, Trogir, Split, *Dubrovnik* i *Kotor*, pa otoci Krk, Rab i Osor (Lošinj s Cresom) zadržalo rimsko ustrojstvo više-manje slobodnih gradskih municipija koje došljaci Hrvati nisu uspjeli odmah podvrći svojoj vlasti. To je odsad rimska Dalmacija, Dalmacija u užem smislu riječi, koja se 751. g. ustrojila kao zasebna tema vojno-upravna (provincija) Istočnorimskog, Bizantskog carstva s glavnim gradom Zadrom. To je sve što je preostalo od prostranog rimskog Ilirika u rimskoj vlasti, a i ta je vlast bila zapravo nominalna, tek toliko formalnopriznata, pa su se ti gradovi, kao neke enklave u slavenskom moru, još k tome prostorno razjedinjeni i nepovezani, a veoma udaljeni od novog centra rimske države Konstantinopola (Carigrada), iz nužde samostalno upravljali i uživali potpunu autonomiju.

☆ O istoj temi održao sam referat na francuskom jeziku »LES ORIGINES ET LES PREMIERS ACTES DES CHANCELLERIES DANS LES VILLES MÉDIÉVALES DALMATES AUX XIII ET XIV SIÈCLES ET DE CELLES DE DUBROVNIK ET DE KOTOR EN PARTICULIER« na »VI Internationaler Kongress für Diplomatie München, 24—30 Oktober 1983«.

Srednjovjekovna Hrvatska nastojala je, naravno, da i te gradove podredi svojoj vlasti, što joj je povremeno i uspijevalo. Tako već u prvoj polovici X. stoljeća, za vladanja prvog hrvatskog kralja Tomislava, koji je uspio da od Bizanta dobije na upravu kao prokonzul te gradove, i još više u drugoj polovici XI. stoljeća u vrijeme Petra Krešimira IV, koji je podložio svojoj vlasti svu istočnu obalu Jadrana, koje je more i nazvao »*mare nostrum*«.

Državnopravni razvitak dalmatinskog temata tekao je, razumije se, uza sve povremeno priznavanje hrvatske vrhovne državne vlasti, ipak drukčije na sasvim drugoj pravnoj osnovi od onog u susjednoj hrvatskoj državi. Na tom tlu preostale rimske Dalmacije vrijedile su dakako rimske institucije i rimsko pravo koje se ne dokida političkom propašću Zapadnorimske imperije 476. god. Tako ono što vrijedi za ispravu u ostalim dijelovima rimskog imperija, vrijedi jednako i u Dalmaciji, pa se, dolaskom Slavena, nije odmah i naprečac prekinulo s rimskom tradicijom. Ipak, dolaskom pod hrvatsku vlast, i na tom je području, jasno, došao do izražaja slavenski elemenat i posebno do jačeg izraza slavenska pravna svijest. Tako, na primjer, slavenskom pravnom primitivnom shvaćanju bilo je sasvim strano i neprihvatljivo da bi se jednom ispravom, pa ma kakav ona svećani izgled i formu imala, moglo steći neko pravo na nekretnini bez tjelesnog zahvaćanja, uvođenja u posjed te nekretnine. Budući da je, po tom pravnom shvaćanju, stjecanje nekretnine postalo punovažno tek pošto je stjecatelj po *pristavu* (*pristaldus*)¹ bio uveden u faktični tjelesni posjed, kad mu je, dakle, taj slavenski sudski službenik u neku ruku predao u posjed nekretninu, obišavši je skupa s njime, zbog toga je *karta* u Dalmaciji već od X. stoljeća u izumiranju i nadomjestila ju je jednostavnija *notitia* koja se s vremenom pretvorila u običnu zabilježbu, *noticu* koju je mogao napisati svaki pismeni vješti čovjek.

Međutim, od XII. st. dalje sve je življi promet između Dalmacije (bizantske teme) i susjedne joj Hrvatske države, te između tih zemalja i Italije na socijalnom, a posebno na ekonomskom polju. I jedni i drugi, i Hrvati, tj. podanici Hrvatske države i »Dalmatinci«,² tj. građani Dalma-

¹ *Pristav* (u latinskim srednjovjekovnim ispravama *pristaldus*, *pristavus*) u povijesti slavenskog, posebno hrvatskog prava, osoba je posebnog povjerenja, izjave koje su o pojedinim činjenicama uživale pred sudom potpunu vjeru. »*Adiutor iudicialis fide publica instructus; sudbeni pomagač s javnom vjerom pristav*«. — Usporedi *Lexicon latinitatis Medii Aevi Iugoslaviae*, Editio Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, volumen II, sub voce »*pristavus*«, Zagreb 1978, g., str. 915. (Kasnije, međutim, *pristav* je samo niži kvalificirani sudski i administrativni službenik.)

² »*Dalmatinci*« ističem ne kao, razumije se, nekakvu narodnost, koja nikad nije postojala, nego kao naziv za *podanike* Dalmatinske teme, koje su neki, sasvim krivo i ničim dokazano, proglasili Romanima u etničkom smislu. (Usp., na primjer, *Konstantin Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens Während des Mittelalters*, Wien 1904. g., kojega su, nažalost, kao veliko ime u historiografiji, slijedili mnogi.) U razmatrano doba Romana uopće nije više bilo u Dalmaciji, najmanje u Dubrovniku i Kotoru, jedva da je koji zaostao. Dubrovnik je, na primjer, već krajem XIII. stoljeća etnički potpuno slavenski (hrvatski) grad (Usp. moju raspravu o tome: *A. M., O etničkom sastavu starog dubrovačkog društva — Proces slavizacije Dubrovnika, u »Dubrovniku* — Revija za književnost, nauku i društvena pitanja, izdanje Pododbora Matice hrvatske u Dubrovniku, broj 1-2/1962. g., str. 82—90.) Kotor je, pak, već od 1186 do 1371. g. grad u sastavu Raške, srednjovjekovne srpske države Nemanjića, kasnije do 1391. pod vlašću hrvatsko-ugarskih i bosanskih vladara i od te godine do 1420. Kotor je potpuno samostalan. Za to kratko vrijeme ne priznaje ničije vrhovne vlasti. Uostalom, dobro je poznato kako naziv »*Roman*« nije nikad označavao naciju nego, naprotiv, državljanstvo, pripadnost i podani-

tinske teme, jer se ipak moralo živjeti, morali su u tim međusobnim odnosajima nužno napuštati svoje isključive pravne nazore i postupno se prilagođivati te stjecati što god od pravnih nazora onih drugih. Zato se razvijeni trgovački promet, naročito s Italijom, nije više mogao zadovoljiti listinom kakva je bila u Dalmaciji koncem XI. i početkom XII. st., nego je tražio savršenije forme i sredstva koja bi pred sudom mogla pružiti veće i sigurnije jamstvo od jedne obične zabilježbe, notice, pa i od mnogo savršenije noticije.

Listina u Dalmaciji mogla se oporaviti na najjednostavniji način tako da se prenese iz susjedne Italije institut notarijata koji je tamo već početkom XII. st. bio u potpunom cvatu. Institut rimskih *tabeliona* nije se u Dalmaciji održao, pa se tu nije poznavalo nikakvih javnih notara niti pisara, *scriba*, već samo privatnih, slično kao kod Langobarda. To je važno naglasiti jer u Italiji, naprotiv, prve početke notarijata kao javnopravne institucije nalazimo već polovicom VIII. st., dok mu u to vrijeme u Dalmaciji nema ni traga. On se ondje počinje javljati tek u prvoj trećini XI. st. (tako u nekim listinama iz Zadra iz 1033, 1034. i 1036. g. stoji zabilježeno da ih je napisao notar³), ali ga onda opet nestaje za čitavih stotinu godina, jamačno pod utjecajem slavenskog pravnog shvaćanja koje mu nije bilo naročito naklonjeno, da bi se onda ponovno javio sredinom XII. st., od kojeg vremena on predstavlja stalnu i važnu javnopravnu instituciju u Dalmaciji.

Najstarija dosad poznata vijest o notarima u Dalmaciji ona je iz 1918. g. s otoka Krka: »*Et ego Maius diaconus atque notarius* (spacioniranje moje) etc.«⁴ Ta vijest, međutim, ne može biti dovoljno jak ar-

štvo Rimskog carstvu. Iza kako je, naime, istočnorimski, bizantski car Justinijan u VI. stoljeću proglasio sve slobodne stanovnike svoga carstva »*rimskim građanima*« (Usp. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* (Opća enciklopedija), sv. 5, Zagreb 1969, sub voce »*Romani*«, str. 513.), došlo je do proširenja naziva »*Roman*« na narode vrlo različitog etničkog i jezičnog podrijetla, na Grke, na primjer, i na sve ostale. Svi podanici Bizanta (kao Istočnorimskog carstva), sve do njegove propasti, 1453. g., nazivali su se Romanima (Ῥωμαῖοι) pa se čak i grčki jezik nazivao tada romanskim (ρωμαϊκή γλώσσα) (Usp. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* (Opća enciklopedija), str. 5, Zagreb 1959. g., sub voce »*Romani*«, str. 513.) i nikome zato ne pada na pamet Grke proglasiti Latinima, ni njihov jezik latinskim jezikom. Nije moglo biti, razumije se, drugčije ni s dalmatinskim gradovima koji su, kao posebna vojno-administrativna tema, pripadali Bizantu. Kako bi, uostalom, jedna sitna etnička skupina, razbijena i raspršena na više mjesta (nekoliko gradova i otoka), bez ikakve vlastite političke organizacije, bez ekonomske pozadine i osobito bez pritjecanja novog stanovništva, mogla preživjeti od g. 614. (od provale ujedinjenih Avara i Slavena) do VIII. ili čak i XI. stoljeća?! Latinski jezik u ispravama i spisima tih tobože romanskih gradova na našoj obali ne dokazuje upravo ništa u prilog njihova romanstva. To naime nije bio nacionalni jezik njihova stanovništva, nego »viši«, politički jezik svih zapadnoeuropskih naroda, pa tako i Hrvata, kod kojih su u susjednoj Hrvatskoj državi isprave i akti pisani također latinskim jezikom. Tijekom srednjeg Vijeka iz latinskog jezika razvijeni novi jezici počinju se kao »*romanski*« (*lingua romana*) razlikovati od klasičnog latinskog jezika (*lingua latina*), pa tako i ovdje u dalmatinskim gradovima razvio se posebni »*dalmatinski*« starodalmatinski jezik, različit od susjednog talijanskog, iako na istim, romanskim, osnovama starog vulgarnog latinskog jezika. (Usp. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* (Opća enciklopedija), str. 2, Zagreb 1967. g., sub voce »*Dalmatski* (Dalmatinski) jezik«, str. 10.) Poznati spor koji je postojao u srednjovjekovnoj hrvatskoj crkvi latinskog, rimokatoličkog obreda, između tzv. *narodne* i tzv. *latinske* stranke nije bio nacionalno-politički, nego sociološki i svodio se na suprotnost seosko-seljačkog i urbano-municipalnog načina života.

³ »*Ego Anfredus presbyter scripsi et roboravi*« Usp. Marko Kostrenčić, *Hrvatska pravna povijest*, Zagreb, s. a., str. 201.

⁴ Ibidem.

gumenat za postojanje javnog notarijata na tom otoku iz dva osnovna razloga: prvo, dokument o kojemu je riječ, nije sačuvan i, drugo, važnije: i da je sačuvan s obzirom na to što uz titulu *notarius*, jednako kao ni u naprijed spomenutim, petnaestak godina kasnijim listinama iz Zadra, nema oznake *iuratus*, niti bilo što slično tome što bi upozoravalo na javni karakter te službe, to se s razlogom može i mora pretpostaviti kako se ovdje radi o privatnom notararu, jer je u to vrijeme taj otok skupa sa Zadrom i svim ostalim dalmatinskim gradovima i otocima (s rimskom-bizantskom Dalmacijom) pod vlašću hrvatskih narodnih vladara, na čijem je području ustanova notarijata kao javnopravne institucije sasvim nepoznata.

Sasvim je isto i s najstarijom viješću o prvom notararu u Dubrovniku, samo pet godina kasnije od vijesti o notararu na Krku, tj. iz 1023. g. Na kraju, naime, fundacione isprave o osnutku benediktinskog samostana na otočiću Lokrumu, pred samim starim dubrovačkim gradom, stoji zapisano: »*Scriptum est per manum Petri diaconi et notarii*« (spac. moj!)⁵ ali i ovdje bez ikakve oznake o eventualnom javnom karakteru toga notara. Ta isprava iako je, za razliku od one s Krka, sačuvana, nije do nas došla u originalu, nego u kasnijem prijepisu tek iz XIII. st., što također nikako ne ide u prilog njezine vjerodostojnosti. Po svemu, dakle, sudeći, u svim nabrojenim slučajevima radi se, bez sumnje, o privatnim, a nikako o javnim notararima, pa i u slučaju ovog prvog dubrovačkog notara, unatoč činjenici što se ovdje, bez sumnje, radi o javnopravnom karakteru same isprave.

Pa ipak je prvi poznati dubrovački notar klerik (*Petrus diaconus*), što je, dakle, sasvim u skladu s ustaljenom praksom onoga doba u svoj ostaloj Dalmaciji, kako svaki čovjek, vješt pismu, može sastaviti i napisati ispravu; svećenici, jasno, kao najpismeniji ljudi onoga vremena, bili su najkvalificiraniji za takav posao. Oni su u Dubrovniku i Kotoru (koji nas ovdje najviše zanimaju) domaći ljudi koji, na molbu privatnika ili predstavnika javne vlasti, sastavljaju i pišu isprave, ali ne kao javni službenici, nego kao privatne osobe. Tu tvrdnju potkrijepljuje još i činjenica što se notari kao pisci isprava više ni u Zadru, niti bilo gdje u Dalmaciji poslije 1036. g. ne spominju sve tamo do sredine XII. st. U jednoj sačuvanoj ispravi iz 1146. g. u Zadru ponovno se spominje notar, dakle, čitavih stotinu i više godina poslije, ali sada u bitno drukčijoj ulozi: ne više kao privatni pisar, nego »*ex praecepto domini comitis*«,⁶ dakle po naređenju gospodina kneza, i to je, zasad, prvi i najstariji spomen javnog službenog notara u Dalmaciji. U Dubrovniku se, po nekima, prvi javni notar spominje već 1164. g.,⁷ ali ta vijest nema sigurne potvrde u vrelima, u Splitu 1176. i u Rabu 1178. g.⁸

Prema dosad poznatim sačuvanim arhivskim i ostalim izvorima, prilično se pouzdano može tvrditi kako je proces recepcije talijanskog notarijata, koji i dalje obavljaju domaći ljudi — svećenici, uglavnom dovršen i općenito prihvaćen, pa notarijat konačno ustrojen kao javnopravna in-

⁵ Prijepis isprave iz XIII. st. Vidi u Historijskom arhivu u Dubrovniku.

⁶ »*Et ego presbyter Johannes, Jadertinus notarius ex praecepto domini comitis* (spacionario A. M.) *scripsi et roboravi*«. Usp. M. Kostrenčić, *Hrvatska pravna povijest*, o. c., str. 201.

⁷ *Ibidem*, str. 202.

⁸ *Ibidem*.

stitucija u svoj Dalmaciji krajem XII, ili najkasnije početkom XIII. stoljeća.⁹

Prvi poznati kotorski notar *presbyter Junius* spominje se 1200. g. kao »*consilii notarius*«,¹⁰ dakle svećenik kao notar gradskih komunalnih vijeća, a to znači javni notar. Četiri godine zatim (1204.) na jednoj ispravi dubrovački svećenik — notar Gutald potpisuje se: »*Ego clericus Gutaldus et communis notarius iuratus*«¹¹ i to je prvi i najstariji spomen jednog javnog notara u Dubrovniku, koji je opet klerik.

U daljem razvoju kroz XIII. st. prilike se u Dubrovniku iz temelja mijenjaju. Već početkom tog stoljeća (1205. g.) grad dolazi pod vrhovnu vlast Venecije, nasljednice Bizanta na Levantu, koja svojom aristokratskom, ali u isto vrijeme i »kapitalističkom« (trgovačkom) upravom vrši najveći utjecaj na njegov društveni razvitak. S druge strane, nastaju i razvijaju se u neposrednom dubrovačkom zaleđu slobodne srednjovjekovne feudalne države Bosna i Srbija koje snažno utječu na ekonomski razvoj grada. Okretnoj vlasteoskoj upravi u Dubrovniku uspijeva vrlo brzo da u svoje ruke prigrabi ulogu gotovo isključivog posrednika u izmjeni dobara između sirovinama bogatog (naročito u rudnom blagu) ali ekonomski zaostalog Balkana i industrijski razvijenog Zapada. Ekonomski procvat grada, tada započet, učinit će od Dubrovnika kroz daljih dvije stotine godina trgovački i kapitalistički centar Balkana. Jedini mu je donekle uspješni konkurent susjedni Kotor, koji je u to vrijeme, slično Dubrovniku, autonomna srednjovjekovna gradska komuna s jakom trgovinom, obrtom i mornaricom pod vrhovnom vlašću i pokroviteljstvom raških (srpskih) vladara Nemanjića (1186-1371. g.)¹²

Sedmo desetljeće XIII. st. predstavlja odlučujuću prekretnicu u razvoju i ustrojstvu srednjovjekovnog grada — države, dubrovačke komune. Dotad su se svi službeni poslovi komune, za koje se ocjenjivalo da su od važnosti da budu zapamćeni, pa čak i zakonski propisi, čitavi zakoni, ubilježavali svaki pojedinačno u obliku posebne javne isprave, upravo kao i privatnopravni poslovi. Nikakve kodifikacije, koliko se barem dosad zna, nije bilo sve do god. 1272. kad su dubrovačka vlastela, u borbi s mletačkim particijatom, uspjela kodificirati svoja prava u prvom svom zakoniku, dobro poznatom srednjovjekovnom statutu pod naslovom »*Liber statutorum civitatis Ragusii*«,¹³ koji se nažalost nije sačuvao u originalu, nego tek u kasnijem prijepisu iz XIV. st. U njemu su zatim redom unosili sve novousvojene zakone u svojim gradskim komunalnim vijećima (Velikom, Malom vijeću i Vijeću umoljenih — Senatu).

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ Usp. *Monumenta Catarensia*, Volumen 1, *Liber notariorum catarensiarum I, ab Anno 1326—1335*, digessit... Antonius Mayer, editio Academiae scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, Zagreb 1951, str. 8. i 16.; usp. također, moju radnju, *Ante Marinović, Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru*, u *Historijski zbornik Povijesnog društva Hrvatske*, god. X, 1—4, Zagreb 1957. g., str. 86.

¹¹ Usp. dr. Gregor Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive*, u *Glasniku Zemaljskog muzeja (GMZ) za Bosnu i Hercegovinu*, god. XXXIX (1927) Sarajevo, str. 232. i tamo navedenu literaturu.

¹² Usp. A. Marinović, *Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru...*, o. c., str. 83—110. i tamo navedenu literaturu.

¹³ *Liber Statutorum civitatis Ragusii, compositus anno 1272...*, kritičko izdanje s uvodnom raspravom, komentarom i indeksom priredili V. Bogišić et C. Jiriček kao 9. volumen Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti *Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium, Zagrebiae MCMIV.*

Intenzivnost trgovačkog poslovanja postala je u to vrijeme u Dubrovniku tolika da je svega tri godine kasnije, tj. 1275. gradska uprava usvojila zakon,¹⁴ po kojemu se svi kreditni poslovi vredniji od deset perpera moraju sklapati u pismenoj formi pred notarom. Dužnik je morao dati vjerovniku punopravnu »*cartam notarii*« u roku od osam dana. Time su se poslovi notarijata toliko namnožili da je od tada bio upravo nužan. profesionalni notarlaik koji će se posvetiti potpuno tom poslu, jer svećenik notar nije dospijevao da sve na vrijeme obavi. Uz to je, zbog raznolikosti poslova, bio potreban i mjerodavni stručnjak, koji je potrebno znanje za to mogao steći najbolje na talijanskim sveučilištima, posebno u Bologni, ondašnjem središtu naobrazbe u notarskoj struci bez premca.

Zato je dubrovačka vlada samo dvije godine nakon usvajanja toga zakona, tj. krajem 1277 ili najkasnije početkom 1278. g., primila u svoju službu prvog stranca, profesionalnog notara, učenog talijanskog *magistra Tomazina de Sauere* iz grada Reggia u Lombardiji, kojemu bi, kako je dobro primjetio Gregor Čremošnik,¹⁵ trebalo postaviti spomenik na ulazu u Historijski arhiv u Dubrovniku, jer je on njegov istinski osnivač. On je, naime, tvorac prvih arhivskih knjiga¹⁶ notarskih koncepata, koje su ujedno i prve i najstarije knjige dubrovačkog arhiva.

Magister Tomazin obavljao je u Dubrovniku dvojaku službu kao uostalom i njegovi predšasnici, notari svećenici. I oni su, naime, osim toga što su za stranke pisali privatnopravne isprave, kao i u ostalim dalmatinskim gradovima, služili i komunalnim vlastima, u prvom redu sudu, kao pisari. To se najbolje vidi iz sačuvanih arhivskih dokumenata, posebno iz teksta zakletve što su je notari u Dubrovniku polagali prije stupanja na dužnost. Međutim, dok se svi oni na svim svojim dokumentima i onim privatnopravnim i onim javnopravnim uvijek i bez izuzetka potpisuju »*notarius communis*«, dotle Tomazin za svoju dvovrsnu službu upotrebljava i dvojaku titulu: »*notarius et scribanus*«. Odakle mu taj skromni naziv

¹⁴ »XXII. De credenciis, ut debeant fieri per cartam notarii, et de pena contrafacientium. — Anno Domini M^o ducentesimo septuagesimo quinto, indicione tertia, die VIII mensis junii. — Nos Petrus Teup(u)lus, illustris d. ducis filius, comes Ragusii, cum voluntate parvi et magni consilii, et cum laudo populi in publica concione congregati ad sonitum campane, ut moris est, statuimus et ordinamus: quod de omnibus et singulis mercatis que fient in credencia ad certum terminum in civitate et districtu Ragusii, de quibuscunque mercacionibus a decem yperperis supra, teneatur ille qui recipiet credenciam facere illi qui vendet cartam notarii, infra octo dies postquam factum fuerit mercatum predictum. Et ille qui vendiderit mercaciones in credencia, teneatur facere sibi fieri dictam cartam notarii infra dictum terminum. Et qui contrafecerit, tam emptor quam venditor, solvat pro quolibet et qualibet vice pro banno yperpera decem, cujus medietas sit communis, et alia medietas accusatoris.« — *Liber Statutorum civitatis Ragusii*... o. c., liber VIII, cap. XXII, p. 178.

¹⁵ Usp.dr. G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije, knjiga I, Zapisi notare Tomazina de Savere (Notae et acta cancellariae Ragusinae, vol. I, Notae et acta notarii Thomasini de Savere 1278—1282)*, editio Academiae scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, Zagreb 1951, str. VI.

¹⁶ Stari dubrovački kroničari i historijski spisi spominju najstariju notarijalnu knjigu u Dubrovniku već iz god. 1268 (dakle, čitavih deset godina prije negoli je Tomazin nastupio službu u Dubrovniku) pod nazivom »*Diversa Notariae*«, ali se ona, nažalost, nije sačuvala. Inače sve dubrovačke kronike, od onih najstarijih (*Miletii versus* — Stihovi Milecija iz XI. stoljeća, preko najstarijeg dosad poznatog djela o Dubrovniku s naslovom »*Hystoria Ragusii*« — Povijest Dubrovnika *Ivana Conversini* iz *Ravene*, koji je bio notar u Dubrovniku 1384—1390. g.), pa sve do najnovijih sintetičkih djela o cjelokupnoj povijesti Dubrovnika, donio je u najnovije vrijeme iscrpno dr. Vinko Foretić u svojoj *Povijesti Dubrovnika do 1808. Prvi dio. Od osnutka do 1526*, Zagreb 1980, str. 11—14.

»scribanus« umjesto mnogo zvučnijega »cancellarius«, koji su, usput rečeno, svi dubrovački kancelari poslije njega upotrebljavali, nije poznato jer ga ne nalazimo ni u jednom našem srednjovjekovnom dalmatinskom gradu, pa ni u Italiji. Navjerojatnije je to lokalni dubrovački izraz kojim se kasnije nazivao i brodski pisar »scribanus navis«, kojega je svaki veći dubrovački brod morao imati.¹⁷

Tomazin je točno odijelio poslove notara od onih scribe. Kao istinski stručnjak i izvrstan organizator, on je, našavši se sâm u tom poslu, bez znalačnijeg pomagača, u jednom gradu gdje su trgovački poslovi upravo bujali, svu svoju golemu djelatnost, radi lakše evidencije, podijelio u odgovarajuće struke pa za svaku od njih ustrojio poseban svezak — *quaternus* ili knjigu — *liber*.¹⁸ Budući da je zadužnicâ bilo kudikamo najviše, što je i razumljivo u jednom trgovačkom gradu kakav je bio ondašnji Dubrovnik, to je za njih ustrojio posebne sveske pod naslovom: »*Liber, in quo abbreviate sunt carte notarii de credenciis, debitis et colleganciis*«,¹⁹ koje su knjige u historijskom dubrovačkom arhivu s razlogom svrstane u posebnu seriju pod naslovom »*Debita Notariae*«. Sve ostale spise, privat-

¹⁷ Usp. dr. G. Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija...*, o. c., str. 233.

¹⁸ Poslovi su se, trgovački i ostali, toliko namnožili da se radi pravne i poslovne sigurnosti osjetila potreba da se ustroje posebne javne knjige u koje će notari unositi (bilježiti) isprave o zaključenim poslovima. Tako je, s jedne strane, vlast mogla voditi evidenciju o svim važnijim poslovima i kontrolirati pojavu eventualnih falsifikata i, s druge strane, na temelju tih knjiga mogla se u svako doba (kad zatreba) iz bilo kojih razloga (jer se isprava, posebno privatna, možda izgubila, ili je stranci bilo potrebno imati više primjeraka isprave za dokazivanje nekog prava i slično) izdati nova isprava. Postupak je bio takav da bi stranka došla k notaru koji bi upisao sve ono što bi ona od njega opravdano tražila u knjigu zvanu *liber*, ili *quaternus*, i taj se notarev upis držao *konceptom*, čiji bi tekst ujedno napisao i na posebnom komadu papira ili pergamene i u točno određenoj formi kao ispravu izdao stranci. Često se, međutim, događalo, zbog prezauletosti notara (toliko su se, naime, poslovi namnožili) da stranka ne bi odmah ni tražila posebnu ispravu, nego se zadovoljavala time da njezino pravo bude tek fiksirano i zabilježeno u notarijalnoj knjizi. Te su, naime, knjige uživale *fidem publicam* (javnu vjeru), pa je upis u te knjige za stranku bio dovoljna garancija o njezinoj pravu, i uvijek je bilo na vrijeme, ako je zatrebalo, doći k notaru i zatražiti ispravu na temelju njegova koncepta, što ovaj ne bi smio stranci uskratiti. Kad notar koji je napisao koncept isprave umre ili je odsutan, ispravu je stranci mogao izdati njegov nasljednik ili zamjenik.

U daljem razvoju notarijata i notarske službe bilo je ne baš tako rijetkih slučajeva kad bi stranke same napisale ispravu i došle k notaru da je zapiše, ili — kako se to uobičajilo nazivati — da je registrira u svoju notarijalnu knjigu. To se posebno odnosi na oporuke (*testamenta*), kod kojih je u prvo vrijeme bio običaj da bi notar zapisivao oporuku po direktnom kazivanju same stranke i unosio je u svoju knjigu; kasnije se, međutim, uobičajilo da bi stranka donijela u notarijat već napisanu i zatvorenu oporuku u pohranu, koja bi se oporuka otvarala tek nakon smrti oporučitelja i zapisivala, ili registrirala u notarijalnoj knjizi. Zato u takvim knjigama testamenata nalazimo dva datuma: prvi pisanja (sastavljanja) oporuke i drugi, kasnije, njezine registracije u notarijatu. Događalo se i to, da bi bolesni ili umirući oporučitelj izrekao usmeno svoju posljednju volju pred svjedocima koji bi zatim, na propisani način, izdiktrirali tu oporuku pred jednim sucem kao službenim svjedokom. Zabilježeno je i takvih slučajeva u dubrovačkom notarijatu, da bi stranke donosile isprave napisane od drugih notara i iz drugih gradova, pa i znatno starije isprave i tražile od notara da ih registrira u svoju notarijalnu knjigu, što je ovaj, utvrdi li da je ispravna, i činio. Na taj su nam se način sačuvale mnoge stare vrijedne isprave, iako možda ne u originalu, ali, jer je notarijalna knjiga uživala *fidem publicam*, mogu nam sasvim dobro nadomjestiti original!

¹⁹ Svaka vrst isprave imala je strogo određenu formu s ustaljenim formulama. Tako, na primjer u zadužnicama se dužnik uvijek obvezuje da uzima dug na sebe i na sve svoje imanje. te da će ga vratiti do određenog roka: »*confiteor (respective confitemur) quod super me (resp. nos) et super omnia mea (resp. nostra) bona debeo (resp. debemus) dare...*« — Usp. dr. G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije...*, o. c., str. XI.

nopravne ugovore i dokumente iz svakidašnjeg života trgovaca i privatnika, što ih je na njihov zahtjev u svojstvu državnog službenika, kao općinski notar, Tomazin pisao, među kojima su najviše: kupoprodajni ugovori o nekretninama²⁰ ili o njihovom izdavanju pod zakup, zatim prodaje robova, priznanice o vraćanju dugova, o primljenom mirazu žene, obveznice šegrta o stupanju na nauk, o imenovanju tzv. prokuratora,²¹ tj. pu-

²⁰ U kupoprodajnim ugovorima najprije se nabrajaju granični objekti nekretnine, koja je predmet ugovora, a poslije toga notar prelazi na sâm prodajni čin opet određenom formulom: »*Vendidi et donavi X (ime kupca), ut dictus X cum Dei benedictione predictam (vineam, terram, domum, etc.) cum omnibus suis pertinentiis sine ulla contrarietate habeat et possideat ab hodie in antea et de ipsa perpetuo velle suum faciat.*...« Poslije te formule, notar navodi cijenu objekta opet određenom formulom: »*Qui X (ime kupca) predictus, ut hec venditio et donatio sit firma et stabilis in perpetuum, dedit et donavit nobis loco remunerationis yperperos (svota novca) ...*« i konačno nastavlja s formulom *exalumniationis* (obrane na sudu protiv kakve optužbe): »*Et obligo me (scilicet prodavač) super me et super omnia mea bona dictam (vineam, terram, domum, etc.) et pertinentias cum iustitia defendere ab omnibus personis, ipsam (vineam, terram domum, etc.) et pertinentias suas eidem X (ime kupca) per iustitiam calumpniare volentibus.*...«, itd. *ibidem*. str. XI—XII.

²¹ Pri stupanju u zanat ili službu služboprimec najprije izjavljuje koliko će godina trajati odnos potčinjenosti koji je, kao što se može zaključiti iz samog teksta ugovora, zamalo jednak gubitku slobode, pa onda nastavlja: »*tali videlicet ordine quod ipse X (ime šegrta ili sluge) debet ipsum Y (ime gospodara) et res suas fideliter salvare et custodire et omnia servitia eundo et stando in Ragusio et extra Ragusium ad ipsius voluntatem facere.*...«, poslije čega dolazi često, ali ne uvijek, obveza u slučaju bijega šegrta ili sluge: »*Et si dictus X fugeret ante dictum terminum, ego dictus Z (ime roditelja ili skrbnika šegrta) sum pleç (pleçarius) de reducendo ipsum ad servitia dicti Y et debet stare tot diebus supra dictum terminum, quod perderet fugiendo.*...«, ili, ako se šegrt ili sluga obvezuje sâm, bez ikog svog starijeg: »*et si fugerem ante dictum terminum, ipse Y cum curia et sine curia possit me capere et reducere ad servitia sua et debeo stare tot diebus supra dictum terminum, quot perderem fugiendo.*...« Službodavac se, pak obvezuje: »*Et ego dictus Y debeo dictum X docere artem meam bona fide, sine fraude, et ei dare victum et vestitum et calciamenta convenientia.*...«, pa nastavlja: »*Completis vero dictis.*... (broj godina službovanja) *annis prenomminatus X exeat a me liber et francus in perpetuum.*...« i konačno: »*Et tunc dabo ei arnisia artis que dantur secundum usum Ragusii.*...« — U priznanicama o vraćenom dugu notar Tomazin (a njega su u tome slijedili i kasniji notari) pokazuje svu svoju bogatu ali praznu frazeologiju. Važno je bilo zapisati bit pravnog posla po određenom uzorku, ne ispuštajući ni jednu propisanu formulu za svaki pojedini pravni posao, dok je unutar svake te formule notar, već prema svojoj sposobnosti i naklonosti za to, dao maha svom literarnom i stilskom umijeću. Tako, na primjer, notar Tomazin od jednostavnog »*Unde facio dicto X (ime dužnika) finem et remissionem de omni debito hactenus facto.*...«, pa do kićenoga »*Unde facio dicto X finem et remissionem, ita quod ego non possim, neque aliquis pro me possit dicto X nec alteri pro eo de aliquo debito hactenus facto petere aliquid in perpetuum.*...«, varira istu formulu u više varijanata, sačuvavši pri tome uvijek nepromijenjen smisao. Po tome se kasnije i uobičajilo da su notari u svoje notarijalne knjige upisivali skraćene formule (odakle i naziv za notarske koncepte *abbreviature*, ili kod nas češće *imbrevijature*), najobičnije početak formule s dodatkom etc., ili točkicama, katkad pak samo početak i kraj formule. U priznanicama o vraćenom dugu obično na kraju dolazi zaključna formula: »*Et si aliqua carta ab hodie retro facta pro me contra dictum X aliquo tempore apparuerit (inveniretur), volo quod nullius perpetuo sit valoris.*« — U ispravama pri imenovanju punomoćnika (prokuratora) pisar punomoći, notar ili kancelar, naročito daje maha fraziranju. Iza imena prokuratora nastavlja u stilu: »*ad agendum, respondendum, defendendum, placitandum, testes et instrumenta producendum, reprobandum, opponendum, excipiendum, in anima ipsius cuiuslibet generis sacramentum prestandum, sententiam audiendum, appellandum et appellationem prosequendum, solutionem recipiendum, finem et remissionem et pactum de non petendo faciendum et omnia et singula faciendum que ego possem facere, si presens essem. Et quicquid tu, dictus procurator feceris, ratum et firmum habere promitto super me et super omnia mea bona.*...«, ili slično. Od takve najopširnije punomoći, notar ili kancelar skraćuje često i do 2/3 teksta, pa i više, na primjer, na sasvim skraćenu formulu: »*facio et constituo te X meum procuratorem, etc.*« — *Ibidem*, str. XII—XIV. —

nomoćnika, itd., unosio je Tomazin u drugu posebnu knjigu, kojoj je dao naslov: *Liber, in quo abbreviate sunt carte notarii omnes, exceptis debitis*, koje su opet, s razlogom, u dubrovačkom historijskom arhivu svrstane u posebnu seriju pod nazivom: »*Diversa Notariae*«. Na svim tim spisima Tomazin ne upotrebljava nikakve druge titule osim »*communis iuratus notarius*«. ²²

Kao »*scriba communis*« Tomazin je sastavljao i pisao javnopravne dokumente kneza i gradskih sudaca. tj. vodio zapravo dubrovačku kancelariju. Među sudskim predmetima najviše je bilo, razumljivo, ročišta, za koje je Tomazin uveo posebne sveske, tzv. »*Inducia*«. ²³ Osim njih, bilo je i prijava kaznenog karaktera koje je skupa s iskazima svjedoka uveo u sveske s oznakom »*Securitates, Testificationes*« koje su, međutim, njegovi nasljednici kancelari točnije imenovali kao »*Clamores*«, dok se nije ustalio konačni naziv »*Lamenta*«. U posebne sveske unio je potom Tomazin prijave krivične prirode pod nazivom »*Maleficia*«, u posebne presude »*Sententiae*«, i to začudo u isti svezak s oporukama »*Testamenta*«, zatim u posebne objave o prodaji nekretnina »*Possessiones vendite et preconizate*«, koje je općinski glasnik (»*preco communis*«) javno oglašavao radi prijave

Međutim, pri izdavanju isprave stranci iz notarskih ili kancelarijskih koncepata imbrevijatura, čitav se tekst isprave donosio, bez ikakvih skraćivanja, *in extenso*. Bilo je i takvih slučajeva da bi katkad notar ili kancelar, koji je, inače, običavao skraćivati formule, zapisivao ih *in extenso* i u svoje koncepte. U tome, međutim, nema nikakva pravila. Ipak, prema načinu skraćivanja teksta i upotrebe paleografskih kratica, pa osobito prema načinu datiranja, može se prilično lako prepoznati pisara i bez poznavanja njegova rukopisa. Što se tiče datiranja isprava u Dubrovniku, prema sačuvanim arhivskim izvorima, treba zaključiti kako nije postojala nikakva službena naredba, koji se početak godine mora upotrebljavati u službenim i ostalim dokumentima, pa je svaki notar i kancelar bio u tome sasvim slobodan i služio se onim početkom godine na koji je naučio. Tako, na primjer, Tomazin de Saveru upotrebljava 1. siječnja kao početak godine, i svaki svoj akt, bez izuzetka, počinje riječima: »*In Christi nomine. Anno Domini millesimo. . . , etc.*« Kancelar Aço de Titullo, opet, bez izuzetka, svoje akte počinje invokacijom i datacijom: »*In nomine. . . Dei eterni. Anno nativitatis* (dakle, 25. XII) *eiusdem millesimo. . . , etc.*« Treba, ipak, ovdje spomenuti kako iz formula »*anno incarnationis*« (25. III), ili »*anno nativitatis*« (25. XII), niti iz bilo koje druge formule, ne bi trebalo odmah zaključiti kako je pojedini pisar upotrijebljavao uvijek, bez izuzetka, baš taj početak godine i nijedan drugi. Međutim, zbog dosljednosti dubrovačkih notara i kancelara, koji obično tako postupaju, treba zaista redovito tako i zaključiti. Usp. dr. G. Čremošnik, *Kancelariski i notarski spisi 1278 — 1301*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, *Istoriski spomenici Dubrovačkog arhiva*, serija treća, sv. 1, izdanje SKA (Srpske kraljevske akademije), Beograd 1932, str. 7—8.

²² Usp. dr. G. Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija. . . , o. c.*, str. 234.

²³ Kod sudskih ročišta (*Inducia*) spis, poslije datuma, počinje riječima: »*Coram Domino comite et iuratis iudicibus suis. . .*« (slijede imena sudaca ili izraz »*omnibus quinque*« ako ročištu prisustvuju svih pet sudaca). Zatim dolazi sadržaj tužbe i na to stereotipni zahtjev tuženoga da se rasprava odgodi na 8 dana: »*Ad que respondit dictus X* (ime tuženoga) *quod petebat inducium VIII dierum secundum usum Ragusii. Cui datum fuit dictum inducium per dominum comitem et iudices superscriptos. . .*« Nakon 8 dana, tuženi, da bi što više odugovlačio s raspravom, traži odvjetnika ili, ako ga već ima, traži još jednoga, i time stječe pravo na dalja dva mjeseca odlaganja rasprave. To drugo traženje i odlaganje notar, ili kancelar bilježi formulom: »*Dictus X peciit in dicta questione pro suo advocato. . .* (ime odvjetnika). *Cui datum fuit inducium duorum mensium secundum usum Ragusii. . .*« I nakon toga, tuženi je imao još jedanput, ali posljednji, pravo odlaganja za 8 dana, što se zavodi opet stereotipnom formulom: »*Dictus X peciit in dicta questione inducium VIII dierum ultimum. Cui datum fuit dictum inducium per dominum comitem et iudices superscriptos. . .*« — Usp. dr. G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije. . . , o. c.* str. IX—X.

eventualnih vjerovnika.²⁴ Svi su ti dokumenti s razlogom uvršteni u posebnu seriju historijskog dubrovačkog arhiva pod nazivom »*Diversa Cancellariae*«. Kasnije su se, međutim, izdvojila krivična djela u zasebnu seriju »*Lamenta de foris*« i »*Lamenta de intus*«, zatim oporuke u »*Testamenta*« itd. I na svim tim spisima kancelarijske prirode Tomazin se potpisuje kao »*notarius*«, a samo jednom »*notarius et scribanus*«.²⁵

Poslovi su se notarijata i kancelarije upravo bujnom trgovačkom gradu Dubrovniku već krajem XIII. st. toliko namnožili da ni tako vrstan magister, kakav je bio Tomazin de Sauere, nije dospio sve sâm uspješno obavljati, pa je od 1285. g. zadržao on samo službu kancelara, dok je dužnost notara ponovno, po starom dubrovačkom običaju, povjerena domaćem svećeniku Ivanu (*Johannes*). Taj je tu službu obavljao do god. 1292, kad ga je zamijenio opet domaći svećenik kanonik Andrija Beneša, koji je u toj službi ostao preko trideset godina, tj. sve do 1324. g., otkad su u Dubrovniku i notari i kancelari sve sami stranci, redovito Talijani.²⁶

U službi kancelara dubrovačke vlade ostao je Tomazin kratko vrijeme, do veljače 1286. g., koje je godine najvjerojatnije i umro. Kroz to vrijeme napisao je vrlo malo, sudeći prema onome što nam se sačuvalo — samo dva izvorna dokumenta. Na njima se, međutim, više ne potpisuje kao prije »*iuratus notirus*«, nego mnogo zvučnije »*sacri palatii notarius et communis Ragusii scriba*«.²⁷

U kancelarskoj službi Tomazina je naslijedio kancelar Aço, koji je najprije bio osobnim kancelarom dubrovačkog kneza, a kasnije je, nakon odlaska tog kneza s dužnosti i najvjerojatnije i smrti Tomazinove, prešao u službu kancelara dubrovačke komune. To je jasno iz spisa s njegovim potpisom: »*Ego Aço quondam Jacobi de Titullo, imperialis aule notarius et nunc (notarius) predicti domini comitis (scilicet Michaelis Mauroceni)*« i »*imperialis auctoritate notarius, nunc communis Ragusii iuratus cancellarius*«.²⁸ Redoslijed dubrovačkih kancelara, poslije Aça i njegova nasljednika Markvarda, od samog kraja XIII. st. nije teško pratiti jer su sačuvani izvorni zapisnici svih triju vijeća dubrovačke komune, kasnije republike (Velikog, Malog vijeća i Vijeća umoljenih — Senata), koje su vodili ti kancelari, imenovani od Velikog vijeća, i to sve do samog kraja samostalnosti dubrovačke državnice, tj. do 1808. g.

Što se tiče razvoja notarijata u Dubrovniku nakon Tomazina, stvar nije sasvim jasna. Znamo da ga je u notarskoj službi naslijedio presbyter Johannes, jer imamo sačuvanih dokumenata u kojima je on potpisan kao: »*presbyter Johannes, notarium communis*«.²⁹ Međutim, u isto vrijeme u kojem djeluje taj Johannes kao općinski notar, radi i nekoliko drugih s titulom »*notarius communis*«. Tako npr. »*Pascalis, notarius communis*«, ili »*ego diaconus Marinus et communis notarius*«, a u godini Tomazinove smrti 1286. spominju se i »*libri abbreviaturarum presbyteri Ju-*

²⁴ Javni oglas o prodaji nekretnina počinje formulom: (*Pouerscus*), *preco communis, de mandato domini comitis, ad petitionem ambarum partium, per loca solita publica voce preconiçavit*. . .« i redovito završava s formulom: »*Unde si quis habet petere rationem in dictis (na primjer, vineis, terris, domo, etc.), veniat coram domine comite et sua curia infra terminum in statuto specificatum*. . .«. *Ibidem*, str. X—XI.

²⁵ Usp. dr. G. Cremošnik, *Dubrovačka kancelarija*. . . , str. 235.

²⁶ *Ibidem*, str. 238.

²⁷ *Ibidem*, str. 236.

²⁸ *Ibidem*, str. 236—237.

²⁹ *Ibidem*, str. 238.

nii»,³⁰ tj. u vrijeme kad je presbyter *Johannes »iuratus notarius communis«*. Dakle, kako se vidi, u isto vrijeme više onih s titulom »notarius communis«, ali samo jedan s titulom »iuratus notarius communis«, znači samo jedan pod zakletvom službeni općinski notar, dok i svi ostali ljudi vješti pisanju (očiti, dakle, utjecaj slavenskog pravnog shvaćanja) mogu pisati isprave na zahtjev stranke pa, ako treba, zbog prezauletosti službenog notara, i na zahtjev same vlasti. Tako je npr. već sam presbyter *Johannes*, u vrijeme dok je Tomazin bio službenim notarom (1279. g.), ipak pisao strankama isprave kao privatni notar.³¹ Isto tako, dok je službenim općinskim notarom bio nasljednik *Johannesa*, »*diaconus Andreas de Benessa iuratus notarius communis«*, dubrovački kancelar, nasljednik na toj dužnosti magistra Tomazina, Aço de Titullo, piše notarske isprave koje su se sačuvale.³² Znači, da se kancelar može, uz svoj službeni kancelarski posao, uzgredice baviti i notarskim poslom. S obzirom na brojnost istovremenih osoba s titulom »notarius communis«, sasvim je razložno zaključiti kako su i svi ljudi, vješti pisanju, mogli sastavljati isprave i baviti se notarskim poslom.

Zanimljivo je pritom opaziti kako se svi strani notari laici u službi kancelara, počev od istog Tomazina, uvijek bez ikakvog izuzetka potpisuju s potpunom i zvučnom titulom »*sacri palatii et communis Ragusii iuratus notarius«*, ili — poput Aça de Titullo — »*imperiali auctoritate notarius et nunc communis Ragusii cancellarius«*, ih slično, dok naši domaći notari jednostavno se potpisuju s »*notarius communis«*, ili »*iuratus notarius communis«*.³³ Postavlja se pitanje: je li u tom jednostavnom nazivu »notarius communis«, ili »iuratus notarius communis« naših domaćih notara sadržana tek faktična služba ili i stručno zvanje i ovlaštenje za vršenje te službe? Po mišljenju Čremošnika:³⁴ i jedno i drugo. Ja, naprotiv, nisam sklon takvu mišljenju. Uza sve dužno poštovanje prema opusu uvaženog profesora, eminentnog stručnjaka u toj domeni, čini mi se ipak da je ovdje u zabludi. Po mojemu skromnom sudu, ali i dubokom uvjerenju, ovdje se radi samo i isključivo o faktičnoj službi, a nikako ne o priznavanju nekome notarskog zvanja i ovlaštenja za vršenje toga zvanja. Da je to doista tako, najuvjerljivije pokazuje začuđujuća činjenica što nam se za tolike brojne dubrovačke notare, za koje pouzdano znamo iz arhivskih i ostalih izvora, nije sačuvalo upravo nijedno imenovanje dubrovačke vlade, pa čak niti ikakve izravne vijesti o takvom barem jednom imenovanju, što priznaje i sâm Čremošnik.³⁵ Njegova primjedba kako »*navedena trojica istovremenih (potcrtao A. M.) notari communis kao da upućuju na pomisao da je i dubr. općina vršila vlast imenovanja«*³⁶ upravo dokazuje suprotno. Upravo zato što dubrovačka vlada, poslije povlačenja magistra Tomazina iz notarske službe, nije imala pri ruci ovlaštenog profesionalca u zvanju notara, a sama ga nije imala vlast promovirati u to zvanje, služila se ona u notarskoj službi s nekolicinom obrazovanih ljudi, a to su u to doba bili većinom svećenici, ali i ostali (sâm kancelar Aço, npr., koji

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem*, str. 239.

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem*, str. 239—240.

³⁵ *Ibidem*, str. 239.

³⁶ *Ibidem.*

također piše i notarske isprave),³⁷ u čemu su upravo i vidljivi ostaci već istaknutog utjecaja slavenskog pravnog shvaćanja, koje je ovdje u Dubrovniku još uvijek toliko jako da svaki pismu vješt čovjek može sastaviti i napisati valjanu notarsku ispravu. Ili preciznije: dubrovačka vlada mogla je, i to je i činila, *imenovati koga u službi notara*, ali nije mogla, niti je bila kvalificirana za to da podari kome zvanje i titulu notara, po kojoj bi bio ovlašten svuda, bez ograničenja područja, pisati i ovjeravati isprave, jer je to, kao što je dobro poznato i Čremošniku,³⁸ u srednjem vijeku bilo strogo pridržano pravo rimskog pape (notari s naslovom »*apostolica auctoritate*«, ili »*apostolicae sedis*«, ili »*sacri Lateranensis palatii*«) i njemačkih (kraljeva) rimskih careva (notari s naslovom »*imperiali auctoritate*«) i kasnije i falačkih grofova (notari s naslovom »*sacri palatii notarius*«).

I upravo ništa ne mijenjanju na stvari navodni izuzeci što ih u vezi s tim spominje Čremošnik³⁹ o nekim kasnijim notarima koje su imenovali ravenski nadbiskup i gradski prefekt u Rimu. To su, kako i on sâm priznaje, ipak samo iznimke (da li, možda, i abusus, zloupotrebe, ili tek vršenje službe bez stečenog zvanja?), kojima treba pridodati i onu vijest, što je također Čremošnik donosi u potvrdu svoje teze, kako su izaslanici dubrovačke vlade na jednom zahtjevu upućenom kotorskom gradskom vijeću za svog notara Tomazina de Sauere napisali: »*rogamus magistrum Thomasinum, notarium imperialem et domini ducis Venetorum ac communis Ragusii*«, da bi iz toga pogrešno, po mojemu sudu, zaključio kako je »*Tomazin, prema tome, autorizovan od carske vlasti, od mletačkog dužda i od dubrovačke općine*«. ⁴⁰ Tomazin je uistinu autoriziran i dobio zvanje notara od carske vlasti, koja je zato bila kompetentna, ali ne i od mletačkog dužda, niti od dubrovačke općine, od kojih je samo dobio ovlaštenje do obavlja notarsku službu. Upravo zato strani notari profesionalci u službi dubrovačke komune uvijek i bez izuzetka na prvom mjestu ističu tu svoju stručnu titulu notara, a tek na drugom mjestu i svoju službu notara koju obavljaju kod dubrovačke komune. Kako vidimo, to ne zaboravljaju istaknuti ni dubrovački izaslanici u slučaju magistra Tomazina. Naši domaći notari svećenici nisu mogli isticati stručnu titulu notara kad takve titule nisu stekli; oni zato ističu svoju kleričku titulu koju su stekli: *presbyter, diaconus etc.* Oni su jednostavno kao obrazovani ljudi i još više od toga, kao ljudi vješti na peru, lako i brzo naučili posao notara kod prvog dubrovačkog profesionalnog notara magistra Tomazina de Sauere i poslije jedni od drugih onoliko koliko im je bilo potrebno za uspješno pisanje isprava. Zato je, po mojemu mišljenju, i deplasirano Čremošnikovo pitanje u tom kontekstu: »*Gde su se školovali ti domaći notari?*«, iako i on sâm sasvim ispravno pretpostavlja i zaključuje da je to moralo biti kod magistra Tomazina.⁴¹

Sve što je naprijed rečeno o Dubrovniku i dubrovačkom notarijatu i kancelariji vrijedi, razumije se, mutatis mutandis i za Kotor, najjužniji grad srednjovjekovne rimsko — bizantske Dalmacije. Što se tiče samog

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem*, str. 240.

⁴¹ *Ibidem.*

ustrojstva kotorske komunalne kancelarije,⁴² ona nije, možda, dosegla takav stupanj razvoja kao dubrovačka, iz jednostavnog razloga, što Kotor ni u ekonomskom (trgovačkom, obrtničkom i ostalom), niti u političkom smislu nije dosegao stupanj razvitka Dubrovnika. Uza sve to, ipak mu je bio dostojan partner, a često i opasan konkurent.

Iako pod tuđom vrhovnom mletačkom vlašću, Dubrovnik je uspio organizirati svoju srednjovjekovnu komunu i komunalno gradsko uređenje kodificirati u svom poznatom Statutu iz 1272. g., dok je Statut Kotora znatno mlađi, iz 1302-1315. g.⁴³ Dubrovnik je 1358. g., oslobodivši se mletačkog vrhovništva, postao, pod pokroviteljstvom hrvatsko-ugarskog vladara, slobodnom republikom, ali treba reći, kako je i Kotor u okviru raške države Nemanjića (od 1186. do 1371. g.) uživao široku autonomiju i nesmetano i uspješno razvijao svoju trgovinu i obrte, u čemu je često uspješno konkurirao i samom Dubrovniku. Neko, doduše kratko vrijeme, od 1391. do 1420. g. Kotor je, također, potpuno samostalan i, stjecajem povoljnih prilika, ne priznaje ničije vrhovne vlasti, tako da mu tada sasvim dobro pristaje naslov republike. Iz toga su vremena sačuvane i posebne odredbe u njegovom srednjovjekovnom Statutu pod naslovom: »*Partes captae in consiliis Catharinorum, quo tempore suis legibus, et institutis regebantur*«, ili kraće: »*Tempore Catharinorum*«. ⁴⁴

S obzirom na geografsku blizinu Dubrovnika i na jake trgovačke, posebno pomorsko-trgovačke- obrtničke i ostale veze-između dva susjedna grada, prirodno je da su jedan na drugoga izvršili utjecaj i u društveno-političkom smislu. Dubrovnik kao jače razvijeni grad izvršio je i jači utjecaj na Kotor, ali ne treba zanemariti ni potcijeniti obratan utjecaj. Sasvim je prirodno i razumljivo da je dubrovački Statut, kao stariji, izvršio jak utjecaj na mlađi kotorski Statut. Tako su, npr., čitava poglavlja u oba statuta tekstovno doslovno jednaka, čak i raspored nekih poglavlja. Ima, razumije se, i razlika koje potječu iz specifičnih prilika razvitka obaju gradova.

I ondje u Kotoru, kao i u susjednom Dubrovniku, notarsku su službu u prvo vrijeme obavljali domaći ljudi svećenici. »*Iurati notarii communis Cathari*« sastavljali su, na zahtjev stranaka, i bilježili u svoje »*libri seu quaterni*« sve privatnopravne poslove: ugovore, obligacije, kupoprodaje, oporuke, itd. Notar je, osim toga, prisustvovao sjednicama gradskih vijeća (Velikog i Malog vijeća, Vijeća umoljenih, baš kao i u susjednom Dubrovniku), vodio zapisnik i potpisivao ga. Prisustvovao je raspravama u sudu i sjedio zajedno sa sucima, vodio zapisnik rasprave i čitao zakone koji su se odnosili na raspravu, pisao presude i ostale sudske spise. Služba mu traje prema ugovoru. Kako se čini, bira ga Veliko vijeće (baš kao i u Dubrovniku) na prijedlog Malog vijeća.

Osim notara, postojao je i posebni kancelar, ali je sam notar često nosio i titulu kancelara i obavljao njegove poslove. Knez je imao svojega posebnog kancelara, što je u Dubrovniku tek u izuzetnim prilikama.⁴⁵

Karakteristično je za Kotor da su slavenska pravna shvaćanja imala

⁴² Više o tome u radu: A. Marinović, *Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru*, o. c. i tamo navedena literatura.

⁴³ *Ibidem*, posebno str. 90.

⁴⁴ *Ibidem*, str. 102.

⁴⁵ *Ibidem*, posebno str. 86—90.

jačeg utjecaja negoli u susjednom Dubrovniku. To je jamačno zbog toga što je u ovo razmatrano vrijeme (XIII. i XIV. st.) Kotor pod vrhovnom vlašću slavenskih vladara, u prvo vrijeme, od 1186. do 1371. pod vlašću Nemanjića, a od 1371-1391. g. pod vlašću hrvatsko-ugarskih i bosanskih vladara. Tako se ondje već 1326. g. (koliko se iz dosad sačuvanih notarskih knjiga zna) spominje uz notara posebna službena osoba, tzv. »auditor«, kojega ne nalazimo niti u Dubrovniku, a niti u bilo kojem drugom dalmatinskom gradu. Dužnost mu je da kod sastavljanja isprave bude kao tumač uz notara stranca koji ne razumije domaći jezik, ali i da pazi da ne bude nikakvih odstupanja od odredaba Statuta. Auditor bi, prema tome, odgovarao zvanju egzaminatora u ostalim dalmatinskim gradovima,⁴⁶ ali je očito kako je on i neka reminiscencija na slavensku instituciju *pristava*. Čini se, naime, kako ustanova auditora u Kotoru nije sasvim identična s ustanovom egzaminatora, običnog tumača uz notara stranca. Činjenica je, istina, da su ondje u Kotoru vrlo lako i brzo došli stranci do notarske službe, prije negoli u Dubrovniku. To zato što već prema odredbama Statuta (a to znači početkom XIV. st.) nijedno duhovno lice nije moglo biti notarom u Kotoru,⁴⁷ valjda zbog nepovjerenja prema domaćim ljudima, posebno svećenicima koji se, prema odredbama istog Statuta, nije smjelo primorati na polaganje zakletve.⁴⁸ Upravo zbog toga nije svećenik mogao ni svjedočiti pred sudom. Tako je svećenik notar mogao, ali nije morao, polagati zakletve prije stupanja na dužnost, pa je razumljivo da su takvi notari svećenici mogli postati nepouzdanim. Notar laik je, naprotiv, uvijek polagao zakletvu prije stupanja na dužnost.

Za notara Petra Vitova i njegova nasljednika sina mu Marka, nema nikakve sumnje da su domaći ljudi, Kotorani. Prvome stoji uz ime oznaka »de Cataro«, a drugi je njegov sin i uz to je u prvoj dosad pronađenoj notarskoj knjizi zapisana njegova oporuka, iz koje se vidi da je Kotoranin. Pa ipak u mnogim ispravama što su ih ta dvojica domaćih notara sastavila spominje se i auditor. To daje naslutiti kako ustanova auditora nije nastala specifično i jedino iz potrebe tumačenja stranog jezika. Auditor je, naprotiv, osoba vješta pravu i pravnim poslovima i ima dužnost da nadzire rad notara, bez obzira na to je li stranac ili domaći čovjek, da ne bi napravio štogod što se protivi Statutu i time povrijedio zakonito pravo jedne od stranaka kojima, dakako, nije mogla biti poznata svaka odredba Statuta.⁴⁹ Marko Kostrenčić, također, misli kako je dužnost auditora bila da posvećuju veću pažnju materijalnoj strani pravnog posla i čijim se usmenim izjavama imade dati javna vjera (*fides publica*),⁵⁰ upravo kao slavenskom pristavu (*pristaldus*). Ali kad bi ta ustanova bila i nastala iz potrebe tumačenja stranog jezika, to je ipak s vremenom nesumnjivo dobila ovo drugo šire značenje. To je i smisao statutske odredbe: »*Item eligantur, ut dictum est, per sex menses, tres sufficientes audi-*

⁴⁶ *Ibidem*, posebno str. 87.

⁴⁷ »*Ut clericus non possit esse notarius*«, *Statuta Cathari*, cap. 295. — Usp. A. Marinović, *Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru*, o. c., str. 87.

⁴⁸ »*De testimonio clericorum non acceptando*«, *Statuta Cathari*, cap. 128. Usp. također A. Marinović, *Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru*, o. c. str. 87.

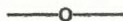
⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Usp. M. Kostrenčić, *Fides publica u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV, vijeka*, Posebna izdanja SAN (Srpske akademije nauka) 77, Beograd 1930, str. 79.

*tores cartarum notarii, qui audiant chartas a notario faciendas, ut in contractibus et inter contrahentes nulla fraus de cetero committatur...*⁵¹

Koliko je ustanova auditora u srednjovjekovnom Kotoru bila od važnosti za valjanost pravnog posla, vidi se iz jedne kasnije odredbe Statuta iz 1351. g., po kojoj kod sastavljanja isprave mora biti prisutan jedan auditor i jedan od sudaca, koji bi čak prije notara potpisali kartu, u protivnom je karta ništetna.⁵²

Služba auditora ograničena je, zbog njihove važnosti, na samo šest mjeseci. Kao i gradski suci, auditori su, također, birani samo između vlastele. Ugledniji plemići obično su preuzimali i jednu i drugu funkciju, dakako, redovito u različito vrijeme. No događalo se da je ista osoba za isto vremensko razdoblje djelovala i kao sudac i kao auditor, iako nije u istom pravnom aktu sudjelovala i u jednoj i u drugoj funkciji.⁵³

Pravna valjanost i pravni efekt karte u dalmatinskim gradovima općenito, pa tako — razumije se — i u Dubrovniku i Kotoru, bili su, pod utjecajem slavenskog pravnog shvaćanja sve do početka XIII. st., tj. do uvođenja notarijata kao javnopravne ustanove, vrlo niski. Ni tada, međutim, nije odmah stekla onu važnost koju je općenito zadobila prilično brzo, tj. krajem tog istog stoljeća (od sedamdesetih godina dalje). Od tada je notarska isprava — *«carta notarii»* kao *publicum scriptum seu instrumentum*, sastavljena i potpisana od javnog notara (u Kotoru, uz to, i od auditora i jednoga od sudaca), ako ima sve vanjske oznake, tj. ako je napisana u točno određenoj formi s ustaljenim formulama, uživala javnu vjeru (*fidem publicam*). To je praktički značilo da se o istinitosti njezina sadržaja ne može voditi rasprava, niti je pripušten ikakav protudokaz svjedocima, ili inače. Sve što je u takvoj ispravi zapisano drži se istinitim. Jedino je dopušten prigovor da je ona falsifikat, tj. da je nije sastavio ni potpisao javni notar, čiji se potpis na njoj nalazi, ili da ju je on sâm krivotvorio. U tom se jedino slučaju može učiniti ništetnom, nevažećom.⁵⁴

Kako je takva karta vrlo važno dokazano sredstvo, to su bile predviđene stroge kazne protiv onih koji bi je krivotvorili. Prema statutima dubrovačkom,⁵⁵ i kotorskom,⁵⁶ krivotvoritelj karte osuđivan je na odsijecanje desne ruke.

Po Dubrovačkom statutu, čak i onaj koji bi i samo prikazao sudu kao dokaz u svoju korist krivotvorenu kartu, gubio bi parnicu i ubuduće svaku vjerodostojnost pred sudom i dužan je bio, uz to, platiti 50 perpera

⁵¹ Usp. A. Marinović, *Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru*, o. c., str. 87—88. — *«De electione auditorum chartarum notariorum»*, *Statuta Cathari*, cap. 9.

⁵² *«Quod iudex et auditor se subscribant in cartis, alioquin non valeant»* od 25. IV, 1351, *Statuta Cathari*, cap. 386. Usp. također A. Marinović, *Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru*, o. c., str. 88.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Usp. M. Kostrenčić, *Hrvatska pravna povijest*, o. c., str. 207—208.

⁵⁵ *«De hiis qui cartam falsam fecerit. — Qui cartam falsam fecerit vel conscripserit, perdat manum dextram, si ei poterit probari.»* — *Liber Statutorum civitatis Ragusii...* o. c., liber VI, cap. VIII.

⁵⁶ *«De faciente cartam falsam»*, *Statuta Cathari*, cap. 291.: *«Volumus, ut qui cartam falsam fecerit et per idoneos et fidedignos ac probos viros probari poterit, perdat manum dexteram.»* — Usp., također, A. Marinović, *Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru*, o. c., str. 88.

za kaznu. Ako ne bi imao odakle platiti, također bi gubio desnu ruku.⁵⁷ Na isti način sud postupa i prema onome koji je dao napraviti krivotvorenu kartu,⁵⁸ pa i prema onome koji ne bi mogao pred sudom, skupa s 11 drugova koji će se zakleti za njega, dokazati da je predloženu kartu naslijedio od oca, djeda, ili pređa svojih, a nije znao da je krivotvorena; ako bi mu to uspjelo dokazati, oslobađa se kazne, ali ipak gubi parnicu.⁵⁹

Za slučaj nestanka karte bio je propisan vrlo strog način za izdavanje nove iz notarijalne knjige ili, kako se u Kotoru zvalo, iz katastika.⁶⁰ Onaj koji je izgubio kartu i želi dobiti nov prijepis od notara, treba se obratiti molbom na suce i Vijeće (očito Malo) koji, primivši od njega zakletvu da je doista izgubio kartu i da za nju ništa ne zna, šalju ga u Kotoru k biskupu s molbom da to objavi u gradskim crkvama i da zaprijeti kaznom izopćenja (*poena excommunicationis*) onima koji tu kartu nađu i ne povrate je, ili ne obavijeste o tom biskupa. Ako se karta na taj način ne pronađe, tada tek suci s Vijećem (Malim) izdaju nalog notararu da, na osnovi katastika, notarskih koncepata — imbrevijatura, izda stranci novu kartu.

Nije potrebno posebno naglašavati koliko bogati arhivski materijal notarskih i kancelarijskih knjiga, kojih je do naših dana sačuvano na stotine u historijskim arhivima Dubrovnika i Kotora,⁶¹ predstavlja prvora-

⁵⁷ »De hiis qui cartam falsam produxerit« — (1) Si cartam falsam ad placitum pro sua utilitate quis adduxerit, perdat placitum et veritatem suam et yperperos quinquaginta; quod si solvere non poterit, perdat manum dextram.« — Liber Statutorum civitatis Ragusii. . . , o. c., liber VI, cap. IX (1).

⁵⁸ »Et hoc locum habeat, si ipse fecit fieri cartam ipsam.« — Ibidem, cap. IX (2).

⁵⁹ »Si autem carta ipsa producta ad placitum que probatur falsa, fuerit patris vel avi vel antecessorum suorum, tunc qui eam producit defendat se per manus undecim hominum secum jurantium, quod cartam illam nescivit esse falsam, nec fecit eam, nec argumentavit illam, et perdat placitum tantum. (4) Si autem probaretur fecisse cartam illam vel jurare non poterit, paciatur penam superius comprehensam.« — Ibidem, cap. IX (3, 4).

⁶⁰ »De cartis publicis amissis in catastico requirendis«, Statuta Cathari, cap. 294. Pod *katastikom* se ovdje očito razumijeva matična knjiga svih isprava, iz koje bi notar izdavao originale strankama. Inače se izraz »*Cathasticum*« pojavljuje za *kartulare*, knjige u koje su različna moralna bića, osobito crkve i samostani, doslovno ili u izvacima upisivali isprave, zapise i sve ono što se odnosi na prava njihove imovine i posjeda. »*Catastrum, catastecum, catasticum, catastich, catastum, chatasticum, n.* (gr. *κατα-Τίχων* cf. ital. *catasto*) — *codex, liber quo recensentur possessiones, possessorum nomina, impositiones, instrumenta publica etc.*« — Cf. *Lexicon latinitatis Madii aevi Iugoslaviae*, vol. I, Zagrabiae MCMLXXXIII, Editio Instituti historici Academiae scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, sub voce *Catastrum*. . . , p. 193. — *Kartular-cathasticum* još dolazi u našim stranama pod nazivima: »*Montaneum, montanum, n.* — *liber exemplaria chartarum monasterii sue ecclesiae continens*« — Cf. *Lexicon latinitatis Madii aevi Iugoslaviae*. . . , o. c., vol. II, sub voce, p. 743, zatim *polichorium, topicus* i *platea*. Usp. *Miho Barada, Dvije naše vladarske isprave, Croatia sacra VII*, br. 13—14, str. 13. *Katastik* dolazi u izvorniku i kao naziv za katastar, zemljišnik. Usp. *Statut Cathari, cap. 2*, usvojen »*Sub Domin. Venet., tempore D. Antonii da cha Pesaro*«, 1434). Usp. također A. Marinović, *Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru*, o. c., str. 88.

⁶¹ Na žalost, od te dragocjene arhivske građe do sada je vrlo malo objavljeno tiskom. Iz Dubrovačkog arhiva G. Cremošnik je objavio: *Kancelarski i notarski spisi I (1278 — 1301)*, izdanje SAN (Srpske akademije nauka) 1931 i *Spisi dubrovačke kancelarije I (1278 — 1282)*, izdanje Historijskog instituta JAZU (Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti) u Dubrovniku, 1951. I to je do danas sve! Iz kotorske arhivske građe dosada su objavljene također samo dvije knjige: *Monumenta Catarensia, volumen 1. Liber notariorum catarensiarum I. Ab anno 1326 — 1335*, Digessit, . . . Antonius Mayer, izdanje JAZU, Zagreb 1951. i *Monumenta Catarensia, volumen 2. Liber notariorum catarensiarum II. Annorum 1329, 1332 — 1337*, Digessit Antun Mayer, Collaboratores: Mirko Androić, Ante Marinović, Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, izdanje JAZU i CANU (Crnogorske Akademije nauka i umjetnosti), Zagreb 1981.

zredne izvore za povijest, u prvom redu gospodarsku, ali i socijalnu, kulturnu, pa i pravno-političku tih gradova a i cjelokupnog Balkana kojemu su ti gradovi, kao trgovačka središta, predstavljali otvor i vezu sa svijetom.

(Prihvaćeno na 9. sjednici Razreda za društvene znanosti od 19. XII 1984.)

Ante Marinović

THE ORIGIN AND THE FIRST DOCUMENTS OF THE MEDIEVAL DALMATIAN NOTARIAL OFFICES PARTICULARLY THOSE IN DUBROVNIK AND KOTOR IN THE 13th AND 14th CENTURIES

Summary

In my earlier works dealing with the same subject: *Les origines de la chancellerie royale croate au Moyen Age*, Rapport tenu au IV Congrès International de diplomatique à Budapest, le 1-6 octobre 1973, (the text now at the Hungarian Academy of Sciences in Budapest) and *Le caractère juridique de la charte (diplôme) royale pendant l'époque de la dynastie nationale croate (vers 839 à 1102 a.)*, in *Folia diplomatica II*, Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica 201, Brno 1976, pp. 7-16 — I pointed out that »Karta« (diploma) in the Medieval Croatia, i. e. in Dalmatian Croatia, is mostly a picture and reflexion of the Romanic life and Roman juridical principles which — in the period of Croatian ruling dynasty — were influenced by the Slav-Croatian and Italian elements. Then I said that the very influence of the Croatian folk juridical ideas had made »karta« lose its original characteristics, which would be newly restored a little later under the influence of notary offices, well known medieval institutions of the neighbouring Italy.

In the continuation of the above mentioned works I want to show how the »karta« developed and what were the beginnings of the notary public offices in the medieval Dalmatian communities, particularly those in the South Dalmatia — Dubrovnik and Kotor — in the 13th and 14th centuries, better to say on the territory of the Roman-Byzantine Theme of Dalmatia, which had not immediately and directly entered the Slav Croatian state.

The first known *notary public presbyter Junius* is mentioned in Kotor as early as in 1200 as a »*consilii notarius*«, a little earlier than in Dubrovnik, where one appeared in 1204 as a »*clericus Gutaldus et communis notarius iuratus*«. According to known archival and other documents, it may be positively pointed out that the reception process of the Italian notary public office was ended and generally accepted. It was finally organized as a public juridical institution in the whole of Dalmatia at the end of the 12th, but not later than the beginning of the 13th century.